

a překážkou při organizování reforem. Společný stát podle ní nakonec v českých zemích hájily jen síly, které byly v rámci antikomunistického diskursu označeny jako protireformní, a na Slovensku zase síly, které byly v rámci slovenského nacionálního diskursu chápány jako protislovenské.¹ V odpovědi na tento článek komentátor *Sme* Peter Morvay došel k zásadně odlišnému závěru, který osobně pokládám za mnohem bližší pravdě. Především korigoval tvrzení o tom, že ODS a HZDS neměly v programu rozdělení státu. „Plán rozdelenia ODS ani HZDS naozaj v programe otvorene nepriznali, svojim „kádrovým“ programom ho však vyjadrili úplne jasne. [...] Aj v roku 1992 vedel každý, kto to chcel vedieť a išiel k urnám, čo volí, ak volí Klauza či Mečiar. Sťažovať sa na to, že sme boli podvedení, je politický mýtus zbavujúci nás zodpovednosti. Pravda je taká, že pre väčšinu českých ani slovenských voličov spoločný štát veľa neznamená. Väčšinou síce neboli proti nemu, pre českých však bolo dôležité pokračovanie reforiem, pre slovenských skôr naopak. Zotrvanie či koniec federácie bol len vedľajším produktom tejto voľby.“²

Pro napsání této knihy byly všechny výše uvedené práce použity jen v omezené míře, neboť jejich využitelnost s ohledem na zaměření této knihy není velká. S ohledem na neexistenci záznamů o česko-slovenských jednáních se proto práce opírá především o výpovědi pamětníků a jejich soukromé poznámky, dále o stenografické záznamy z jednání Federálního shromáždění a obou národních rad a o dobový tisk. Velkým nedostatkem je nepřístupnost protokolů z jednání federální vlády i obou národních vlád, které by jistě mohly osvětlit některé doposud nejasné body celého procesu jednání v letech 1990–1992 a procesu dělení na podzim 1992. Některé dílčí závěry proto bude možná třeba v budoucnosti korigovat.

KAPITOLA PRVNÍ

Češi a Slováci v normalizační federaci

VŠEOBECNÁ CHARAKTERISTIKA NORMALIZAČNÍHO REŽIMU

Sovětská okupace z 21. srpna 1968, nástup Gustáva Husáka do čela KSČ 17. dubna 1969, krvavé nepokoje při příležitosti prvního výročí okupace v srpnu 1969 a následná masová čistka v roce 1970 měly za následek velké otřesy v české i slovenské společnosti. Především se zcela vytratilo tradiční české a slovenské rusofilství a zpochybněna byla i samotná myšlenka uskutečnitelnosti komunismu jako technologicky vyspělé společnosti lidí nejen právně ale i sociálně rovných. Zatímco v šedesátých letech režim Antonína Novotného podle vzoru sovětského vůdce Nikity Sergejeviče Chruščova sliboval, že základy komunismu byly již vybudovány a že realizace tohoto ráje na zemi je na dosah, Brežněvovo vedení KSSS začalo naopak tvrdit, že uskutečnění komunismu bude teprve záležitostí vzdálené budoucnosti počítající se na mnoho generací. Tento postoj samozřejmě přijala i Husákova garnitura ve vedení KSČ. Takto časově vzdálený cíl ovšem těžko mohl někoho motivovat k jakýmkoliv obětím ve jménu zítřka. Husákovo stranické vedení, které se dostalo k moci s podporou Moskvy, proto nemohlo obyvatelstvu v ideové rovině nabídnout žádný přitažlivý program. Muselo se spokojit s propagováním „reálného socialismu“, přičemž tato propagace se omezovala na zdůrazňování sociální dimenze socialistického zřízení. Propaganda přesvědčovala občany, že i když v mnoha ohledech životní úroveň v Československu ještě nedosahuje parametrů rozvinutých kapitalistických států, československý občan na tom koneckonců není nijak zle a pokud jde o sociální jistoty, je na tom dokonce lépe. V tomto ohledu režim především zdůrazňoval právo na práci a plnou zaměstnanost.

Vztah obyvatelstva k systému tzv. reálného socialismu byl dost komplikovaný. Na jedné straně události let 1968–1969 v Československu stávající socialistický systém nepochybně zdiskreditovaly. Naprosto zpochybněna byla především myšlenka vedoucí úlohy KSČ, protože normalizační garnitura, teoreticky ještě stále odvozující svou legitimitu od „vítězného února“ roku 1948, se ve skutečnosti opírala jen o důsledky sovětské okupace, a byla tudíž v očích veřejnosti nelegitimní. V tomto směru byla většina společnosti příznivě nakloněna myšlence politických změn směrem k politickému pluralismu. Současně ale naprostá většina obyvatelstva i v tomto období chápala základní změny, ke kterým došlo v sociálně-ekonomické sféře v Československu po roce 1948, jako trvalé. Téměř nikdo například vážně nezpochyboval státní plánované hospodářství či znárodnění výrobních prostředků a neuvažoval o jejich privatizaci. Ani myšlenka soukromého podnikání a vzniku rozsáhlejšího soukromého sektoru neměla podporu širších vrstev obyvatelstva a pozornost jí nevěnoval ani disent. Dalo by se

¹ Šabatová, A.: *Rozchod pre reformy. 20 rokov od rozpadu Česko-Slovenska*. *Sme*, 26. 5. 2012, s. 13.

² Morvay, P.: *Čas rozpadu – čas mýtov*. *Sme*, 4. 6. 2012, s. 13.

řící, že převážná část společnosti sice měla zásadní výhrady k stávajícím poměrům, neměla však jasno, jak by mělo Československo vlastně vypadat.

Ideologickým základem Husákova režimu se stalo odmítnutí reformem z roku 1968, které byly v oficiálním dokumentu s názvem „Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ“ schváleném na zasedání ÚV KSČ 10.–11. prosince 1970 označeny za „revizionistické“.¹ Lpění na „Poučení“ současně znamenalo, že jakýkoliv případný další reformní pohyb v KSČ byl již předem odsouzen. Proto řešení, které vedení po zbavení se skutečných či potenciálních odpůrců v letech 1969–1971 přijalo, bylo čistě pragmatické. Spočívalo v oddělení formálně stanovených konečných cílů od každodenní politiky. V čistě teoretické rovině zůstalo konečným cílem politiky KSČ vedené Gustávem Husákem (1913–1991) i nadále vybudování „beztřídní komunistické společnosti“. O správnosti tohoto programu mělo být obyvatelstvo přesvědčováno ideologicky, tj. na občany mělo být neustále působeno v duchu filozofie marxismu-leninismu, která „vědecky“ existenci příští komunistické společnosti zdůvodňovala. V praxi však režim nežádal, aby občané podobné utopii skutečně věřili. Stačilo, jestliže s programem vyjadřovali pasivní a občas verbální souhlas, anebo proti němu alespoň otevřeně nevystupovali. Výměnou byl režim připraven zajistit obyvatelstvu slušnou životní úroveň, a to nikoliv až „v delším časovém horizontu“ příští komunistické společnosti, jak to sliboval v padesátých letech, ale už v přítomnosti, tj. v reálném čase. Skutečné názory obyvatelstva na komunismus vedení KSČ příliš nezajímaly. Je ostatně zřejmé, že v komunistické ideály nevěřila ani naprostá většina členů KSČ. Na rozdíl od šedesátých let byla stranická masa pasivní, což ostatně normalizačnímu vedení do značné míry vyhovovalo.² Změnu charakteru strany posílila také přirozená generační výměna. Ze stranických struktur na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let ve zvýšené míře odcházeli do důchodu staří členové KSČ, spjatí s komunistickým odbojem za druhé světové války, únorovým převratem a budováním základů socialismu. Zatímco tito staří členové často v myšlenku sociálně spravedlivé společnost věřili a byli ochotni se pro ni angažovat, pro většinu nových členů, přijatých po masových čistkách roku 1970, byla stranická legitimace pouhou „živnostenskou knížkou“ potřebnou k výkonu povolání, respektive řídicí funkce.

Nutno říci, že výše uvedená politika „sociální dohody“ se z hlediska komunistického vedení ukázala jako funkční, protože většina obyvatelstva na tuto „dohodu“ mlčky přistoupila. Většina občanů se přestala o veřejné dění zajímat a stáhla se do soukromého života, který byl na rozdíl od padesátých let ponechán mimo zásahy komunistického režimu. Je ostatně třeba si uvědomit, že i v zavedených demokraciích se většina obyvatel vyjma voleb ve veřejném životě rovněž zpravidla nijak zvlášť neangažuje. Mnoho lidí v Československu chápalo tuto „pasivní rezistenci“ i jako určitý výraz protestu proti režimu. To byl ovšem omyl: přes výzvy KSČ k zapojení se občanů do veřejného života totiž režim naopak pasivitu obyvatelstva podporoval. Pro intelektuální vrstvy, umělce a tvůrčí inteligenci, zejména humanitní, byl pochopitelně normalizační režim těžko přijatelný, protože jim nedával prakticky žádnou možnost tvůrčí seberealizace.

¹ Text „Poučení“ byl poprvé publikován v tisku 14. ledna 1971 a pak ve formě brožury v české i slovenské verzi – viz *Poučení z krizového vývoje v straně a společnosti po XIII. zjazde KSČ*. Bratislava 1971. Brožura pak byla opakovaně vydávána i v dalších letech. Srv. Lipoid, J.: *Jak se KSČ (ne)poučila a utáhla šrouby*. In: *Mladá fonta Dnes*, 11. 12. 2000, s. 1, 4.

² Šimečka, M.: *Obnovenie poriadku*. Archa, Bratislava 1990, s. 35.

Komunistický režim si ale byl vědom, že početně tvoří tyto skupiny obyvatelstva zvládnutelnou menšinu, a že pro stabilitu systému proto postačí, budou-li alespoň neutralizovány vrstvy dělnictva, družstevních rolníků a technické inteligence. Protože prakticky každý občan komunistického státu byl při neexistenci soukromého sektoru svým způsobem státním zaměstnancem, nebyla neutralizace uvedených vrstev příliš těžká, pokud existovaly ekonomické stimuly. Jestliže režim ve své propagandě tvrdil, že jeho vláda je vládou „dělníků a družstevních rolníků“, pak měl do určité míry pravdu. Ani uvedené sociální skupiny sice neměly žádný podíl na politické moci, ale na druhé straně byly svým způsobem sociálními opatřeními komunistických vlád preferovány, či přesněji řečeno: korumpovány. V Československu byly uvedené skupiny skutečně neutralizovány, a i když ani ony režim přímo nepodporovaly, nestaly se základnou opozice proti němu, jako tomu bylo v osmdesátých letech v sousedním Polsku. To současně znamenalo, že opozice byla omezena na intelektuální kruhy, byla početně slabá a režim prakticky až do konce osmdesátých let neohrožovala.

Uvedený systém mohl fungovat jen tehdy, byl-li izolován od okolního světa, respektive od těch zemí, které měly jakkoliv odlišný systém. Ačkoliv oficiálně komunistický režim propagoval internacionalismus a přátelství mezi národy, praxe byla jiná. Režim měl pochopitelně úzké styky s ostatními komunistickými diktaturami, a především se Sovětským svazem, bez jehož podpory by ostatně normalizační garnitura nemohla vůbec přijít k moci. Jinak však styky s cizinou měly být pokud možno omezeny na kontakty institucí pod státní kontrolou. Styky neoficiální a soukromé s občany a institucemi v nesocialistických státech byly nejrůznějšími administrativními zásahy znesnadňovány a někdy i přímo znemožňovány. Od podzimu 1969 se cestování na Západ ze soukromých a turistických důvodů stalo pro československé občany prakticky nemožným.¹ Pro cizince z „kapitalistického zahraničí“ existovala vedle vízového režimu ještě celá řada dalších restriktivních opatření, jako například povinná směna peněz v nevýhodném kursu či povinnost policejně se hlásit při ubytování v soukromí.² Rovněž svobodná výměna informací byla znemožňována, což v praxi znamenalo zákaz dovozu jakýchkoliv knih, časopisů, filmů či jiných nosičů informací, pokud obsahovaly informace jsoucí v rozporu s oficiální marxisticko-leninskou ideologií. Režim neměl zájem ani na kontaktech mezi vlastními občany a obyvateli či institucemi v ostatních tzv. socialistických zemích, pokud se tam politické či hospodářské poměry jakkoliv odlišovaly od československých. Proto bylo omezeno například cestování do Jugoslávie a v osmdesátých letech rovněž do Polska a do Maďarska.³ Internacionalismus v podání komunistického vedení znamenal nikoliv přátelství mezi lidmi různých národů, ale přátelství příslušníků vládnoucích komunistických elit.

ČESKO-SLOVENSKÉ VZTAHY V SOCIALISTICKÉ FEDERACI

Přes fráze o internacionalismu a přátelství mezi národy bylo šíření nacionalismu a nedůvěry vůči příslušníkům národů žijících mimo sovětský blok běžným rysem

¹ Rychlík, J.: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 84–95.

² Národní archiv České republiky (NA), f. úřad vlády ČSSR, usnesení vlády ČSSR č. 271/1972 z 12. 10. 1972.

³ Rychlík, J.: *Cestování...*, s. 96–108. Srv. *Maďarsko. Průvodce*. Olympia, Praha 1988, s. 46.

politické propagandy vedení komunistických států. Ve všech těchto státech se komunisté prohlašovali za nejlepší vlastence a dědici nejlepších národních tradic.¹ Jestliže bolševická revoluce v Rusku v roce 1917 vítězila ještě pod heslem světové revoluce, která odstraní hranice států a národnostní protiklady v duchu Marxovy myšlenky že „proletariát nemá vlast“, pak nástup komunismu po roce 1945 v zemích východní Evropy a Asie byl naopak zaváděn pod heslem vlastenectví, nezávislosti a národní jednoty na půdě jednotlivých států. Tam, kde to bylo možné a účelné, komunisté celkem úspěšně využívali pro upevnění své moci i staré nacionální averze a stereotypy mající svůj původ zpravidla už v 19. století a pěstovali jakýsi svérázný proletářský nacionalismus. Hesla národní jednoty se projevila i v názvu komunisty ovládaných politických koalic působících jako převodové páky ustavovaných komunistických diktatur: Národní fronta v Československu, Fronta národní jednoty (*Front jedności narodu*) v Polsku, Vlastenecká fronta (*Otečestven front*) v Bulharsku, Vlastenecká lidová fronta v Maďarsku (původně Maďarská fronta) atd. V mnohonárodnostních státech byl ovšem tento přístup poněkud problematický, protože odvolávání se na tradice jednoho národa mohlo lehce být ostatními národy chápáno negativně a vést k destabilizaci situace.

V zásadě je možné říci, že v uspořádání mnohonárodních socialistických (komunistických²) států existovala dvě řešení. První se uplatnilo v SSSR. Tento stát vznikl formálně 30. prosince 1922 na základě dohody čtyř socialistických sovětských republik – Ruské, Ukrajinské, Běloruské a Zakavkazské –, z nichž Ruská byla sama federativním útvarem složeným z deseti autonomních republik a jedenácti autonomních národnostních oblastí.³ SSSR byl tehdy chápán jako zárodek celoevropské a potom i celosvětové federace socialistických republik a proto v názvu státu nefiguroval název žádného národa či jazykově-etnické skupiny. Sovětská ústava z roku 1924 přímo obsahovala článek o tom, že „přístup do Svazu je volný pro všechny socialistické sovětské republiky jak existující, tak ty, které v budoucnu mají vzniknout.“⁴ Počet svazových republik se sice v dalších letech skutečně rozšiřoval, avšak buď jako důsledek administrativních reforem (rozdělením Zakavkazské republiky na tři svazové republiky a ustavením nových republik v sovětské střední Asii), anebo jako důsledek anexe baltských států (Litvy, Lotyšska a Estonska) v létě 1940. Početní převaha Rusů nad ostatními národy a zcela zjevná kontinuita SSSR s někdejší ruským státem byla ale bez ohledu na všechny tyto změny natolik zřejmá, že SSSR mohl být budován na ruských národních tradicích. SSSR byl vlastně jen novou formou Ruska, byť j

¹ Nejedlý, Z.: *Komunisté – dědici velikých tradic českého národa*. 4. vyd., Československý spisovatel, Praha 1951.

² Komunisté označovali režimy (resp. systémy) nastolené po druhé světové válce jako „lidově-demokratické“, přičemž vyšší formou lidově-demokratického státu byl stát socialistický. Pojem „komunistický režim“ či „komunistický stát“ samotní komunisté nepoužívali, protože komunismus (ve formě zcela beztrždní společnosti lidí sociálně rovných) měl být nastolen teprve v budoucnosti a pojem „komunistický stát“ byl vlastně z hlediska marxisticko-leninské teorie protimluvem, protože v komunismu měl stát „odumřít“. Státy a režimy, které komunisté nazývali socialistickými, nazývali západní politici a politologové komunistickými a tuto terminologii převzali po roce 1989 v zásadě i historici, politologové a politici ve východní Evropě. V této knize používáme pojmy „socialistický stát“ respektive „socialistický režim“ a „komunistický stát“ (resp. komunistický režim) jako synonymní.

³ *Dějiny novověku IV*. Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1973, s. 153.

⁴ Ottův slovník naučný nové doby, díl VI, sv. 1, Praha 1940, s. 539 (2. vydání – reprint, Argo-Paseka, Praha 2003).

nesporné, že na rozdíl od Ruska carského dostaly neruské národy v SSSR možnost vlastního kulturního rozvoje a dokonce i určitou formu národní státnosti v podobě svazové nebo alespoň autonomní republiky. Rusové, stejně jako okolní svět, také SSSR skutečně chápali jen jako modifikované Rusko. Po různých experimentech v oblasti národnostní politiky ve dvacátých letech, kdy docházelo často k vydatné podpoře procesů formování neruských národů, byl od poloviny třicátých let a především potom za druhé světové války tento proces opuštěn a nahrazen naopak posilováním ruských národních a imperiálních tradic u Rusů a upevňováním vědomí osudové spojitosti s ruským (bráno historicky) a sovětským (bráno do budoucnosti) státem u ostatních národů SSSR. Formální zmínka o právu všech socialistických republik na světě na přistoupení k SSSR byla vypuštěna ze Stalinovy ústavy z 5. prosince 1936.¹ Oficiální dějiny SSSR, vyučované v sovětských školách, byly vlastně dějinami Ruska, u dějin ostatních národů Sovětského svazu byly úmyslně a často zcela uměle a neorganicky zvýrazňovány ty momenty jejich historie, které „dokazovaly“ jejich osudovou spjatost s Ruskem. Nové pojetí SSSR jako ruského státu, ve kterém ale našly své místo i jiné národy spjaté s Ruskem a spojené myšlenkou socialismu, se projevilo i v první strofě nové sovětské státní hymny, která na jaře 1944 nahradila doposud používanou Internacionálu, tedy píseň původně francouzskou: „Kol Rusi veliké teď republik volných zní jednoty na věky svobodný hlas.“²

SSSR neměl kromě komunistické ideologie žádnou nosnou ideu, která by mohla spojovat jeho národy. Samotný fakt, že i většina neruských národů sovětského státu náležela už před rokem 1917 k ruské říši, nepůsobil integračně. Systém mohl proto fungovat jedinečně dokud existovala komunistická diktatura. Jejím fungování byla přizpůsobena také organizace a struktura Všesvazové komunistické strany (bolševiků), v roce 1952 přejmenované na Komunistickou stranu SSSR. Fungování spočívalo na tzv. demokratickém centralismu, tj. bezpodmínečném podřízení nižších složek vyšším. Jednotlivé republiky měly své vlastní strany, avšak ty byly pouze územními organizacemi KSSS na úrovni republik. Neexistovala naproti tomu Komunistická strana Ruska, kterou nahrazovala přímo organizace KSSS na území Ruské federace. Již tím byla dána superiorita centra a s ním se identifikovavších ruských komunistů nad ostatními komunistickými organizacemi. Ta neruská etnika, která byla již plně konstituována jako svébytné politické národy, považovala v principu samotnou existenci SSSR za nástroj ruské nadvlády na sebou. Oslabení komunistického systému v SSSR koncem osmdesátých let vedlo proto zcela zákonitě téměř okamžitě k rozpadu celého mnohonárodnostního státu.

Druhý model se uplatnil v Jugoslávii. Jugoslávie vznikla v roce 1918 jako „Království Srbů, Chorvatů a Slovinců“, samotný název „Jugoslávie“ byl zaveden teprve v roce 1929. Zakladatelskou myšlenkou nového státu se stala jihoslovanská idea, tedy myšlenka jazykové a kulturní blízkosti Srbů, Chorvatů a Slovinců. Už v meziválečném období se ukázalo, že tato jednota je pouhou fikcí, protože jednotlivé národy Jugoslávie měly zcela rozdílný historický a kulturní vývoj, který jazyková blízkost nemohla překlenout. Nová Jugoslávie byla nadto vnímána doma i v zahraničí spíše jako

¹ Tamtéž.

² V ruském originále: Союз нерушимый республик свободных сплотила навеки Великая Русь. Použitý český text je uměleckým překladem Jiřího Tauerera.

rozšířené Srbsko, což ale samozřejmě mohlo vyhovovat jedině Srbům. Národnostní rozpory ve značné míře přispěly k rychlé porážce jugoslávské armády po německé invazi v dubnu 1941 a vedly také k velkým bratrovražedným bojům především mezi Srby a Chorvaty. V roce 1945 se komunistům podařilo Jugoslávii obnovit, a to na nových základech. Josip Broz-Tito založil novou Jugoslávii na myšlence socialistické federace, ve které by se jednotlivé národy vzájemně vyrovnávaly. V podmínkách Jugoslávie byl na rozdíl od SSSR takovýto postup možný. Srbsko sice tvořilo největší a nejsilnější součást a historické jádro Jugoslávie a Srbové byli v rámci jugoslávského státu nejpočetnější, avšak ostatní národy byly natolik početné a jejich republiky často natolik hospodářsky silné, že nový stát prostě už nebyl pouhým „velkým Srbskem“. Tito kromě toho úmyslně Srbsko oslabil: oddělil od něj Makedonii a Černou Horu, ze kterých vznikly samostatné federativní republiky, a přímo v jeho rámci zřídil dvě autonomní oblasti – Kosovo s převahou albánského obyvatelstva a Vojvodinu, kde vedle Srbů žili také Maďaři a Slováci. Jednotlivé národy mohly plně pěstovat své národní dějiny i kulturu, přičemž nebyly zastírány ani jejich vzájemné konflikty – v minulosti. Dějiny Jugoslávie nebyly nikdy v Titově éře redukovány na dějiny Srbska. Stát ovšem okamžitě tvrdě zasahoval, jakmile se domníval, že je národní aspekt předimenzován a ohrožuje, respektive mohl by ohrozit národnostní rovnováhu ve státě. Používání jakékoliv národní ideologie vzniklé v 19. století (včetně srbské), a zejména jakéhokoliv národního či národotvorného mýtu jako základu budování vlastní národní státnosti bylo zavrženo a zakázáno a podobné pokusy byly přísně trestány.¹ Jednotlivé národy měly své vlastní komunistické strany sdružené ve Svaz komunistů Jugoslávie (SKJ), přičemž Komunistická strana Srbska nebyla nijak privilegovaná na úkor ostatních republikových komunistických stran. Z tohoto hlediska vlastně SKJ do jisté míry vybočoval z principu tzv. demokratického centralismu. Formálně i právně byly nejen republiky, ale i jednotlivé komunistické strany vůči sobě zcela rovnoprávné, a nikoliv vzájemně podřízené.

Ani Jugoslávie ovšem neměla dostatečně silnou společnou nosnou ideu, protože myšlenka integrálního jihoslovanství, podle které by všichni Slované v Jugoslávii byli především Jugoslávci, se neujala. Jugoslávie mohla jako federativní stát existovat jen pokud zde působila jednotící síla uvnitř i z vnějšku. Vnitřním jednotícím faktorem byl nepochybně sám Tito, který dokázal svou autoritou a obratnou politikou po více než třicet let udržovat národnostní tlaky ve vzájemné rovnováze, vnějším tlakem pak obava jugoslávských národů z možné sovětské invaze, která se jevila především v prvních letech po roztržce mezi Jugoslávii a SSSR v roce 1948 vysoce pravděpodobná. Jugoslávie, ač socialistický stát, byla v letech studené války „územím nikoho“, přičemž na udržení tohoto statutu měly zájem jak USA tak SSSR. S koncem studené války obavy ze sovětské invaze odpadly, když už dříve s Titovou smrtí v roce 1980 přestal působit i vnitřní konsolidační faktor. Jednotlivé národy (včetně srbského) se začaly pokládat v Jugoslávii za režimem utiskované,² což nakonec vedlo v devadesátých letech k občanské válce a zániku jihoslovanického státu.

¹ Podrobněji k tomu viz: Šesták, M. – Teichman, M. – Havlíková, L. – Hladký, L. – Pelikán, J.: *Dějiny jihoslovanických zemí*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998, s. 498–499.

² Tamtéž, s. 543–546.

Československo v poválečné historii kombinovalo prvky sovětského i jugoslávského uspořádání, přičemž vznik federace v roce 1968 znamenal, pokud jde o procentuální podíl obou modelů, výrazný předěl. V období 1948–1967 jednoznačně převažovaly prvky sovětského modelu. Vztah KSČ vůči Komunistické straně Slovenska (KSS) byl stejný, jako vztah KSSS vůči republikovým stranám v SSSR. Přes oficiální uznání Slováků za svébytný národ bylo Československo vlastně chápáno jako pokračování někdejšího středověkého českého státu, rozšířeného o Slovensko. Významné momenty českých dějin, jako například husitství či stavovské povstání 1618–1620, byly uměle implantovány i do slovenské historie, a to bez ohledu na to, že pro ni ve skutečnosti měly buď jen zcela okrajový nebo dokonce vůbec žádný význam. Naproti tomu důležité okamžiky slovenských dějin, jako například hnutí štúrovců či slovenské povstání 1848/1849 byly označovány za marginální, anebo byly úmyslně dezinterpretovány. Ve vztazích mezi Čechy a Slováky byly zdůrazňovány jen momenty spolupráce, zatímco rozpory a konflikty byly zamlčovány či bagatelizovány. Z uvedeného důvodu například došlo v padesátých letech k pokroucení výkladu dějin Slovenského národního povstání a k označování jakýchkoliv projevů slovenské svébytnosti za „buržoazní nacionalismus“. Uvedená politika vedla u slovenské veřejnosti k pocitu frustrace a nakonec vyvolala odpor, který byl mimo jiné rozbuškou ke smetení Novotného diktatury a počátku reformního hnutí v roce 1968.¹

Ačkoliv Husákova normalizace vycházela právě z negace reformního hnutí 1968–1969, byla současně i jakýmsi jeho „vedlejším produktem“. V oblasti národnostní politiky proto normalizace neznamovala návrat k poměrům za Gottwalda či Novotného, ale došlo k posunu směrem k jugoslávskému modelu. Vztah KSČ ku KSS se ani za normalizace nezměnil a v tomto směru tedy přetrvával plně sovětský model. Ke změnám nicméně došlo v oblasti důrazu na vlastní národní identitu a dějiny. Na jedné straně nebyly činěny překážky pro studium českých a slovenských národních dějin a národní kultury a nebylo ani zastíráno, že česko-slovenské vztahy nebyly v minulosti vždy harmonické. Částečně se dokonce uznávala možnost, že vývoj Čechů a Slováků nemusel vést ke vzniku společného státu, což explicitně znamenalo, že tento stát nemusí nutně trvat ani v budoucnosti. Současně ale státní moc ostře vystupovala proti jakýmkoliv pokusům vyzdvihovat ta období národních dějin, která by mohla být u části druhého národa vnímána negativně a přispět tak potenciálně k rozpadu státu. V České republice státní a stranické orgány vystupovaly proti přílišnému zvýrazňování významu první Československé republiky, a především vystoupily proti „projevům masarykismu“. Tajnou směrnicí Ministerstva kultury České socialistické republiky z 31. května 1972 byly z veřejných knihoven jako „závadné“ vyřazeny publikace „revizionistické, propagující kapitalistický řád, předmnichovskou republiku, buržoazně politické a filozofické směry, spisy teoretiků pravicové sociální demokracie, T. G. Masaryka, Edvarda Beneše a legionářská literatura“.² Půjčovat tyto publikace směly pouze knihovny mající tzv. oddělení zvláštních fondů, a to jen prezenčně a na zvláštní povolení.³ Stranické vedení odmítalo první republiku nejen z toho důvodu,

¹ Podrobněji viz Rychlík, J.: *Češi a Slováci ve 20. století. Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Vyšehrad, Praha 2012, s. 106–109, s. 444–456, Hudek, A.: *Najpolitickéjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968*. HÚ SAV, Bratislava 2010, s. 190–203.

² Viz Směrnice Ministerstva kultury ČSR č. j. 9695/72, § 1, odst. 2 – příloha – pokyny. Osobní archiv autora.

³ Zvláštní fondy byly zřízeny usnesením vlády z 8. 10. 1958 č. 916. Porovnej Tomášek, D.: *Pozor, cenzurováno*.